

Н.В.Каряєва

Чернівецький університет

«ЕЛЕНА В ЄГИПТІ» Х.Д.: ПОЛІФОНІЯ ЯК МЕТАКОМЕНТАР

Х.Д. — це літературний псевдонім відомої американської поетеси ХХ століття Хільди Дулітл. Хоча Дулітл і народилася в Сполучених Штатах Америки, її життя тісно пов'язане з Європою, куди вона вперше приїхала в 1911 р. і де жила до кінця свого життя, а її літературна доля немислима без європейського культурного спадку, особливо спадку античності.

Поетична кар'єра Хільди Дулітл розпочалася одразу по її приїзді в Лондон з легкої руки Ерзи Паунда. Паунд розпізнав неабиякий талант і оригінальність уже в перших віршових пробах пера Дулітл і заповзвся оприлюднити їх, придумавши Хільді яскравий літературний псевдонім «Х.Д.Імаджист». Саме так народився новий поет і новий літературний напрям «імаджизм», що стояв у витоків модернізму. Шляхи Дулітл і Паунда незабаром розійшлися, але Х.Д. назавжди увійшла в історію літератури як один з основоположників і найбільш видатний представник імаджизму.

Поряд з вишуканими імаджистськими ліричними віршами, з їх витонченою технікою створення об'єктивного образу, Х.Д. писала психологічні романи, філософські епопеї, займалась перекладами. Незважаючи на це, протягом багатьох років ім'я Дулітл залишалось тісно пов'язаним виключно з напрямом імаджизму і як представник цього напрямку вона увійшла в переважну більшість антологій світової літератури.

Переломним моментом у дослідженні творчості Х.Д. стала стаття Сюзан Фрідман «Хто поховав Х.Д.? Поет, її критики та її місце в історії літератури», опублікована в березні 1975 р. [7]. У своїй статті Фрідман показала, що дослідження творчості Х.Д. було переважно однобоким, оскільки базувалося на репутації Х.Д. як знаменитого поета-імаджиста і охоплювало лише ранні ліричні твори Дулітл. Фрідман довела, що епічні поеми «Трилогія» та «Елена в Єгипті», написані Х.Д. в пору зрілості, за своєю тематикою, порушеними проблемами та художньою досконалістю дорівнюють кращим творам Т.С.Еліота, Ерзи Паунда, Вільяма Карлоса Вільямса і по-

винні вивчатись поряд із всесвітньовідомими поетичними шедеврами модернізму.

Стаття Фрідман викликала величезний інтерес до творчості Х.Д. і започаткувала новий етап у вивченні як поетичного так і прозаїчного її спадку. За останні роки з'явилось кілька книг і численні публікації присвячені дослідженню різних аспектів багатогранної творчості Х.Д. Поряд з Фрідман такі відомі літературознавці як Рашель Блау Дуплесіс і Аліція Острікер вказали на багатий інтерпретаційний потенціал творів цієї американської поетеси [див. напр. 3, 12].

Аналізуючи розвиток творчості Х.Д. у книзі «Психея новонароджена: повернення Х.Д.», Фрідман стверджує, що Х.Д. взяла за тематичну основу своїх віршованих творів творчу взаємодію поета з, на перший погляд, мертвою міфологічною традицією, а існування поета в рамках цієї традиції склало сутність самовизначення Х.Д. як поета [6, с.209-210]. Таким чином, Фрідман вперше звернула увагу на свідоме осмислення взаємодії традиції й індивідуальної творчості у творах Х.Д. На постійний інтерес до процесу переосмислення, інтерпретації традиції, що характеризує твори Х.Д., звернули увагу також Є.Хірш [9, с.149] і Р.Б.Дуплесіс [3, с.97]. Напрошувався висновок про потенційну можливість аналізу творів Х.Д. як творів метарівня.

Проте огляд наявних у світі досліджень творчості Х.Д. показує повну відсутність метапідходу до аналізу її творів. В даній статті робиться спроба заповнити існуючу прогалину і продемонструвати функціонування одного з творів Х.Д., а саме поеми «Єлена в Єгипті», на метарівні. Буде висвітлена лише одна сторона цього функціонування, а саме роль поліфонії в трансформації статусу художнього тексту і набуття ним на рівні з комунікативним метааспекту.

«Єлена в Єгипті» написана Х.Д. в період з 1952 до 1956 р. й опублікована незадовго до смерті поетеси у 1961 р. Поема складається з трьох частин. Кожна частина поділена в свою чергу на 7 «книг». В кожную «книгу» входить 8 віршів. Кожному віршові передують коментар в прозі. Незважаючи на таку фіксовану формальну організацію тексту, поема створює враження мінливого, рухомого твору.

Було зроблено кілька спроб з точністю визначити жанр «Єлени в Єгипті». Цю поему відносили як до жанру неоепопеї [5, с.165], псевдоепопеї [9, с.146], так і до жанру психоаналітичної епопеї [6, с.66]. Численні спроби визначити жанрову своєрідність «Єлени в Єгипті» свідчать про трансформацію традиційних жанрових структур у поемі.

Подібно до більшості епічних творів модерністів «Єлена в Єгипті» побудована як медитативний пошук змісту життя. Однак поема Х.Д. є також своєрідним інтерпретаційним пошуком, оскільки пошук Єлени полягає в її спробі зрозуміти («прочитати») себе і навколишній світ. Перенесення центру уваги з подій зовнішньої дійсності у внутрішній світ героя та ототожнення образу Єлени з текстом і навіть з ієрогліфічним знаком перетворюють процес осмислення та інтерпретації подій, а не події самі по

собі в основні складники, які забезпечують розвиток сюжету. Саме така сюжетна організація тексту надає поемі метазвучання.

Тематичну рамку поеми складають різноманітні, часто суперечливі, міфи, створені навколо образу Єлени Троянської. Х.Д. відмовляється від традиційного гомерівського трактування історії Троянської війни і розробляє версію Стесіхора, згідно з якою Елена не знаходилась у Трої, а була перенесена або іншими словами «перекладена» з грецького в єгипетський світ, тоді як у Трою Зевс помістив привид-двійник Єлени.

На початку поеми ми зустрічаємо Елену в храмі єгипетському богам Амену, де вона намагається розшифрувати ієрогліфічні письмена на стінах храму. Проте її мирне існування порушує поява Ахіла. Елена та Ахіл зустрічаються на узбережжі моря. Коли Ахіл впізнає в ній Елену Прекрасну, він намагається задушити «це прокляття Афродіти» [8, с.4]. Елена молить Фетіду — богиню моря та мати Ахіла — про захист. Згадка імені його матері примушує Ахіла змінити свій гнів на кохання. Такі експозиція та зав'язка поеми. Проте поема не розвивається шляхом любовного сюжету. Зустріч з Ахілом — це початок пошуку Еленою відповіді на філософське запитання, що стосуються суті її особистості. Елена усвідомлює, що її сприйняття самої себе відрізняється від того як її сприймають інші. Яке ж сприйняття істинне? Хто є справжня Елена: та, котру Ахіл бачив на бастіонах Трої, чи та, котру він зустрів біля храму Амену?

В процесі пошуку відповіді на це запитання Елена намагається прочитати себе та своє життя як ієрогліфічний текст, який вона проектує на екран різних традиційних образів Єлени, створених в численних міфах Троянського циклу. Елена порівнює своє сприйняття самої себе з тим, як її сприймають («прочитують») Ахіл, Паріс, Тезей. Таким чином, Х.Д. піднімає цілий ряд питань, що стосуються співвідношення між значенням, інтерпретацією та контекстом.

Ці питання співзвучні філософсько-естетичній проблемі, що її прекрасно сформулював Умберто Еко в своїй роботі «Межа інтерпретації». Еко стверджує, що проблема полягає не в необхідності кинути виклик старій ідеї, згідно якій світ — це текст, здатний бути інтерпретованим, а в тому, щоб вирішити чи цей текст має одне незмінне значення, багато можливих значень, чи він беззмстовний [4, с.23]. В «Елені в Єгипті» ця проблема вирішується як на тематичному так і на структурному рівні за допомогою різних поліфонічних методів організації тексту, що базуються на принципах «полілогу» Юлії Крістевої [10] та діалогізації художнього тексту М.М.Бахтіна [1].

«Елена в Єгипті» характеризується нашаруванням кількох рівнів метакоментарів, що відображать взаємодію між традиційним трактуванням образів та тем та їх оновленою інтерпретацією. Х.Д. встановлює тісний зв'язок між Еленою як дійовою особою і Еленою як символом традиційного літературного образу, художнього знаку, що дійшов до нас з часів античності. Як художній знак Елена нагадує ті ієрогліфи, які вона намагається зрозуміти і розшифрувати. Х.Д. ототожнює образ Єлени з ієрогліфічним знаком: «таємниця цього письмена на камені відображена у природних та людських символах. Вона сама письменно» [8, с.22]. В

результаті Х.Д. проводить паралель між спробами різних дійових осіб зрозуміти («прочитати») образ Єлени і спробами самої Єлени прочитати («зрозуміти») ієрогліфічні письмена.

Образ Єлени пов'язаний не лише з окремим текстовим знаком, але й з текстом у цілому. Образи Єлени як особистості і Єлени як тексту злиті воедино. Так, напр., у спогадах Ахіла Єлена Троянська — це не лише жінка на бастіонах Трої, за якою він спостерігає з поля бою, котру він намагається розгадати, але й символ поеми, яка знаходиться в полі зору читача і яку читач намагається інтерпретувати:

I counted the fall of her feet
 from turret to turret;
 will the count even yesterday's?
 will there be five over?
 this was a game I played,
 a game of prophecy;
 if she turns and shields her eyes,
 gazing over the plain--yes--;
 if she waits as she waited
 day before yesterday,
 for ten heart-beats
 before the second gate--no--;
 what was the question
 to which she gave the answer
 with the measured fall of her feet,
 or her pause over the rampart
 that bridged the iron-gate? [8, с.53-54].

(Див.:Додаток 1).

У наведеному прикладі ритмічна хода Єлени нагадує віршований ритм. Паралель між Єленою і віршем підсилена грою слів «стопа», «ритм», «пауза». Як і Єлена, що рухається від башти до башти, вірш рухається з рядка в рядок, то замираючи на мить, то продовжуючи свою часто пророчу ходу. В результаті органічного вплетення метакоментару в саму канву сюжету, «Єлена в Єгипті» переростає у своєрідну алегорію. Таким чином, суть тематичної метаорганізації поеми полягає в тому, що «Єлена в Єгипті» Х.Д., являючись текстом, аналізує статус і функціонування тексту (Єлени), який в свою чергу аналізує свій власний статус і функціонування у рамках тексту (культурної та лінгвістичної традиції, міфу).

Як зазначалось вище, поема «Єлена в Єгипті» побудована як діалогічна взаємодія різних міфів Троянського циклу, які об'єднані в єдине поліфонічне ціле за допомогою композиційної техніки «палімпсесту». Техніку палімпсесту можна охарактеризувати як техніку письма, при якій текст створюється на основі попередньо існуючого, традиційного тексту, стертого, переробленого, але не повністю, так що два тексти співіснують.

перегукуючись один з одним, вступаючи в своєрідний діалог. Палімпсест може служити видимим образом тематичної поліфонії «Елени в Єгипті».

Побудоваця як нашарування варіантних міфів поема досліджує численні інтерпретаційні можливості, які відкриває традиційна історія Елени Троянської, і аналізує співвідношення між значенням та інтерпретацією за допомогою трьох різних засобів. По-перше, поема являє собою постійний процес реінтерпретації одного і того ж знаку в різних контекстах. Щоб впевнитись у цьому, достатньо прослідкувати асоціативний розвиток окремих образів у поемі. По-друге, один і той же текстовий знак по-різному трактується різними героями, створюючи поліфонічний ефект, який підкреслює роль інтерпретації в реалізації значення. І по-третє, сама інтерпретація не є кінцевим продуктом, а лише етапом у процесі семіотичної генерації знаків, даючи імпульс подальшому розвитку інтерпретації. Саме в цьому полягає сутність взаємодії між традицією та індивідуальною творчістю в літературному процесі.

Так, образ квітки лотосу з'являється на початку поеми як ієрогліфічний знак на колонах храму Амену [8, с.2]. У процесі розвитку сюжету образ тисячолістого лотосу стає символом тисячі воїнів Ахіла, яких він втратив у Троянській війні, оскільки для Ахіла його військо є «цвітом його часу» [8, с.20], складаючись з найкращих представників його роду-плем'яні. Крім того, військо Ахіла, розкидане Посейдоном по морю, асоціативно пов'язане в поемі з частинами тіла єгипетського бога Осіріса, розкиданими по вітру Тайфуном. І нарешті, військо Ахіла пов'язане також з образом вогненного пир'я сина Осіріса. Х.Д. зливає воедино образ тисячі пелюстків лілії з образом вогненних пир'їв сина Осіріса, таким чином з'єднуючи різні асоціативні міфологічні поля в єдине поліфонічне ціле. Поліфонія виникає в результаті взаємодії різних асоціативних інтерпретацій одного і того ж знаку.

«Елена в Єгипті» розглядає взаємодію між значенням і інтерпретацією як основу існування і функціонування художнього тексту і представляє цю взаємодію як реалізацію двох протилежних тенденцій семіотичного процесу: тенденції до фіксації певного значення в контексті і тенденції до розкриття в контексті нових елементів значення, що надає можливість нового етапу семіотичної генерації.

Звертаючись до історії Клітемнестри, Х.Д. інкорпорує міф про Клітемнестру в свою розповідь без видимих змін міфологічного матеріалу, використаного Есхілом для написання п'єси «Агамемнон». З Клітемнестри не знімається ні вина в зраді, ні її причетність до вбивства чоловіка, однак інший контекст як соціальний, так і текстуальний, надає історії Клітемнестри дещо іншого звучання. Акцентування емоційного стану Клітемнестри підкреслює багатоплановість її образу, поліфонічність її особистості. Така трактовка Клітемнестри — наслідок неминучого впливу контексту всієї поеми на значення окремого образу.

В «Аптеці Платона» Деріда визначає переклад як аналіз, який руйнує текст, перетворює його в одноплановий елемент інтерпретуючи його [2; с.99]. Таке руйнування тексту виникає в результаті припинення процесу семіотичної генерації і надання окремо взятій інтерпретації статусу пер-

шоджерела. Тільки збереження багатопланої поліфонії тексту може забезпечити його повноцінне семіотичне функціонування. «Єлена в Єгипті» в алегоричній формі підкреслює рунівну дію монологізму на літературний процес.

В поемі Х.Д. кілька героїв намагаються створити власні інтерпретації образу Єлени. По черзі Ахіл, Паріс і Тезей пропонують свої версії Єлени як художнього знаку, який вони проєктують на образ Єлени як особистості. Проте, кожен герой намагається встановити монологічну домінантність своєї версії, ігноруючи поліфонічність Єлени як особистості і як тексту. Так Ахіл намагається зберегти образ Єлени Троянської як істинний образ, стерши («задушивши») іншу Єлену, Єлену Єгипетську [8, с. 15—17]. Паріс також намагається обмежити образ Єлени рамками своєї версії [8, с. 142]. Накладаючи ці версії одна на одну і створюючи полілог, «Єлена в Єгипті» підкреслює необхідність поліфонії для збереження повноцінності тексту.

Крім поліфонії на тематичному рівні, «Єлена в Єгипті» характеризується структурною поліфонією, яка реалізується за допомогою засобів віднесених Бахтінін до елементів «багатомовності» [1]. За Бахтінін багатомовність виявляється у взаємодії різних контекстуальних аспектів значення слова. Така взаємодія має як стабілізуючий, так і оновлюючий вплив на значення слова. Слово перебуває у постійному процесі взаємодії або діалогу з контекстами, що його оточують. Таким чином, художній текст переростає у наповнену внутрішнім діалогізмом поліфонічну структуру. У «Єлені в Єгипті» багатомовність являється засобом організації тексту і виявляється як у гібридизації, так і в різних засобах діалогізації мови. Поліфонічна організація поеми відтворює взаємодію між традиціями та новими контекстами.

Однією з головних структурних особливостей «Єлени в Єгипті» є подвійна, паралельна прозово-віршова організація тексту. Поема Х.Д. — це діалог між коментатором та героями, що триває протягом усього твору. Цей діалог характеризується проникненням «чужої» мови в мову того, хто говорить, і створенням особливого типу двоголосся, яке надає творові метазвучання. Це двоголосся відтворює процес функціонування художнього тексту як процес взаємодії поета з традицією, окремо взятого тексту з існуючим літературним дискурсом.

Важливим видається той факт, що Х.Д. написала прозовий коментар, який інтерпретує і в той же час передує тому віршу, до якого він належить, лише коли віршова частина поеми була завершена. Отже, віршова частина виступає як знак здатний породжувати інтерпретацію, якою в поемі являється коментар. Коментар у свою чергу як частина завершеного тексту виконує роль знаку в системі текст-читач, відкриваючи можливість нового етапу в процесі породження інтерпретацій. Іншими словами, паралельна прозово-віршова структура поеми виступає як метаобраз самої ситуації функціонування художнього тексту в його співвідношенні з традицією.

Злиття двох різних жанрів — прозового та поетичного — в єдину гібридну епопею має подвійний структурний ефект. З одного боку, така паралельна

організація тексту підкреслює діалогічну сутність самого твору. З іншого боку, оскільки поетичний текст проникає у прозовий текст, паралельна організація тексту вказує на відносність розділу мови на свою і «чужу» і наводить на думку про діалогічну суть мови в цілому.

Шарлота Мандел аналізує двоголосся такого типу як відображенні в тексті роздвоєного стану свідомості, який зазнає глядач, що дивиться фільм [11, с.37]. Коли глядач дивиться фільм, він перебуває на двох різних рівнях свідомості, точка зору і стан свідомості, які диктує камера, постійно взаємодіють з його власною точкою зору і усвідомленням того, що він лише спостерігач. Глядач постійно ототожнює себе з образами на екрані, дозволяючи камері диктувати той дискурс, у якому він у даний момент функціонує. Одночасно глядач не перестає аналізувати та інтерпретувати образи на екрані і сам хід дискурсу. Глядач перебуває в стані постійного діалогу з самим собою. Споріднена діалогічна роздвоєність характеризує психологічний стан читача, коли він читає, інтерпретує текст. Саме такий стан відтворює Х.Д. за допомогою гібридизації.

Поліфонія виявляється також у мові дійових осіб. Монологічна мова діалогізується, наповнюється численними поліфонічними відгоміними чужої мови. Елена безперервно вплітає відгомін минулого та репліки інших персонажів у своєрідне плегиво своєї мови. Часто статус таких реплік та відгомінів як чужородних зберігається за допомогою лапок та курсиву, однак без зазначення авторства. Як наслідок монолог діалогізується.

*will she reject me?
we will hide,*

*a hooded cloak was thrown over me,
now it is dark upon Leuke;*

*the same whisper had lured me from Sparta
we will hide among the apple-trees... [8, с.117].*

(Див.: Додаток 2).

Крім того, дуже часто маркери чужої мови зникають повністю, зливаючи фрагменти різних дискурсів у єдиний поліфонічний текст. Така організація монологів підкреслює неминучість проникнення попередніх текстів у майбутні, неминучість проникнення традиції у творіння сучасності.

Вплітаючи численні запитання у монологи Елени, запитання, звернення як до самої Елени, так і до потенційних її слухачів, запитання, що часто залишаються без відповіді, Х.Д. створює ефект взаємодії мови Елени з потенційним дискурсом, який ця мова здатна генерувати. За допомогою такого прийому досягається децентралізація монологічної єдності мови і їй надається потенційна поліфонічність.

Проникнення діалогів у монологічну мову того, хто говорить, поєднання елементів різних дискурсів у єдине ціле, створює поліфонічний ефект. Чужа мова, проникнувши у мову того, хто говорить, поряд з комунікативним аспектом набуває метааспекту. Таким чином, вона не тільки служить засобом зображення, але й сама стає об'єктом зображення. Використовуючи поліфонію в структурній організації тексту

Х.Д. створює епічну поему, яка досліджує особливості функціонування художнього тексту в літературному процесі. Поліфонія переростає в метакоментар. Метапоема «Єлена в Єгипті» демонструє роль інтерпретації в процесі функціонування художнього тексту і розкриває поліфонічну взаємодію художнього твору з літературною традицією як невід'ємну умову літературного процесу.

ДОДАТОК

Нижче подані україномовні варіанти цитат з твору Х.Д. Їх в жодному разі не можна вважати літературним перекладом. Це лише близькі до тексту переспіви, які мають на меті допомогти тим читачам, хто не володіє англійською мовою, краще зрозуміти про що йде мова в статті.

1. Я рахував удари її стопи
від башти до башти,
чи зійдеться рахунок із вчорашнім?

Чи більшим буде?
це була та гра, в яку я грав,
пророча гра;

якщо вона повернеться, прикривши очі долонею,
та оглядаючи рівнину — так;
якщо вона чекатиме,

як позавчора,
одну лиш мить, відміряну
сердечним ритмом — ні;

на яке питання
шукав я відповідь в розмірених
ударах стоп її

чи в паузі, коли вона завмерла
над укріпленнями у воріт

2. чи відцурається вона мене?

ми сховаємось

Накинутий був плащ мені на плечі,
тепер темно на острові Люке

той самий шепіт виманив мене із Спарты
ми сховаємось серед яблунь ...

1. Бахтин М.М. «Из предыстории романного слова» // Литературно-критические статьи. М., 1986.
2. Derrida J. Plato's Pharmacy. // Disseminations. Chicago, 1981.
3. Duplessis R.B. H.D.: The Career of that Struggle. Brighton, 1986.

4. *Eco U.* The Limits of Interpretation. Bloomington, 1990.
5. *Freibert L.M.* From Semblance to Selfhood: The Evolution of Woman in H.D.'s Neo-Epic *Helen in Egypt*. // *Arizona Quarterly*, 1980. N 36 (2).
6. *Freidman S.S.* Psyche Reborn: The Emergence of H.D. Bloomington, 1981.
7. *Freidman S.S.* Who buried H.D.? A Poet, Her Critics, and Her Place in «The Literary Tradition.»//*College English* 1975. N 36 (7).
8. *H.D. [Hilda Doolittle].* Helen in Egypt. New York, 1974.
9. *Hirsh E.A.* Imaginary Images: «H.D.,» Modernism, and the Psychoanalysis of Seeing. // *Discontented Discourses: Feminism / Textual Intervention / Psychoanalysis*. Champaign-Urbana, 1989.
10. *Kristeva J.* The Novel as Polylogue. // *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York, 1980.
11. *Mandel C.* The Redirected Image: Cinematic Dynamics in the Style of H.D. (Hilda Doolittle). // *Literature / Film Quarterly*. 1983. N 11 (1).
12. *Ostriker A.* A Word Made Flesh: Bible and Revisionist Woman's Poetry. // *Religion and Literature*. 1991. N 23 (3).

Стаття надійшла до редколегії 18.01.94

Summary

H.D.'s *Helen in Egypt* is a long poem structured as an interpretative quest for meaning. Made up of the overlays of variant myths generated around the figure of Helen of Troy, H.D.'s poem examines the correlation between tradition and its re-interpretation in the process of reproduction of literary discourse. It is argued that *Helen in Egypt* is a self-reflexive text characterized by several layers of meta-commentary. Its meta-aspect is revealed both on the thematic level and on the structural level by means of various palimpsestic and polyglossic techniques. The application of these techniques produces the polyphonic text which explores and reflects upon its status as an instant in the continuous process of translation/interpretation of tradition.